

Ο Ρήγας Βελεστινλής και οι Βαλκανικοί λαοί

Του **Γιάννη Α. Παπαδριανού**,
Βαλκανιολόγου,
Ανπλ.
Καθηγητή του
Δ.Π.Θ.

Ο Ρήγας Βελεστινλής, κατά την καταγωγή ανήκει αποκλειστικά στους Έλληνες, το επαναστατικό του, όμως, έργο αφορούσε όλους τους βαλκανικούς λαούς. Οι σχέσεις όμως του Έλληνα επαναστάτη με τους υπόλοιπους λαούς της Χερσονήσου του Αίμου δεν έχουν τύχει ως τώρα από τους ιστορικούς, και κυρίως από τους Έλληνες μελετητές, της δέουσας προσοχής, γι' αυτό και εγώ διάλεξα να αναπτύξω ενώπιόν σας το θέμα αυτό. Κρίνω σκόπιμο όμως εξαρχής να διευκρινίσω τα όρια, στα οποία, από άποψη χρόνου και χώρου, σκοπεύω να κινηθώ σε τούτο το άρθρο. Συγκεκριμένα, το θέμα μου θα έχει ως αρχή το έτος 1786, θα τελειώσει το έτος 1798, που σημαίνει τον τραγικό θάνατο του εθνεγέρτη, από άποψη δε τόπου-χώρου θα περιοριστώ μόνο στις βαλκανικές χώρες.

Ο Ρήγας Βελεστινλής, όπως είναι γνωστό, γύρο στα 1786 εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη και ήρθε και εγκαταστάθηκε στη Βλαχία. Στην αρχή του έτους αναλαμβάνει τον ηγεμονικό θρόνο της Βλαχίας ο Νικόλαος Μαυρογένης και στην Αυλή του ηγεμόνα αυτού αναφέρεται ως "γραμματικός" ο Ρήγας. Η θέση αυτή, η οποία την εποχή εκείνη δεν σήμαινε απλώς τον "γραφέα", αλλά τον ανώτερο διπλωματικό υπάλληλο, του εξασφάλιζε τις προϋποθέσεις για να συνάψει γνωριμίες με υψηλά ιστάμενα πρόσωπα και να πετύχει πολλά κοντά στους ισχυρούς της ημέρας. 1 Επίσης λέγεται ότι λίγο αργότερα, όταν ο Μαυρογένης διορίστηκε από τον σουλτάνο αρχιστράτηγος των τουρκικών επιχειρήσεων εναντίον των Ρώσων και των Αυστριακών, πήρε μαζί του τον Ρήγα Βελεστινλή και τον τοποθέτησε έπαρχο στην Κραγιόβα. Δυστυχώς τα ιστορικά στοιχεία που διαθέτουμε δεν είναι επαρκή και έτσι δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε λεπτομέρειες για το θέμα αυτό. Ωστόσο, δεν πρέπει να απορρίψουμε παντελώς την εκδοχή ότι ο Νικόλαος Μαυρογένης, ο ηγέμονας δηλαδή που ήταν ο μόνος που δεν κρατούσε από φαναριώτικο τζάκι και υποβλεπόταν από τους πάντες, βρήκε στο πρόσωπό του Ρήγα τον αυτοδημιούργητο επίσης και αδιάφθορο άνθρωπο, για να του εμπιστευθεί την επίκαιρη θέση του επάρχου της Κραγιόβας.2

Από τη θέση αυτή ο Ρήγας Βελεστινλής είχε την ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά την αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την έλλειψη κάθε συνοχής, τις βαθιές αντιθέσεις που χώριζαν τους αυτοκέφαλους κατά κανόνα τοπάρχες του σουλτάνου, την έκδηλη τάση του καθενός να αποσκιρτήσει και να ανεξαρτοποιηθεί, τη διάχυτη και ζοφερή δυσφορία των παντοειδών λαών που, χωρίς τη θέλησή τους, ακολούθησαν τα σουλτανικά στρατεύματα και αφανίζονταν στις

μάχες, χωρίς να ξέρουν για ποιόν και γιατί πολεμάνε. Ταυτόχρονα έβλεπε καθαρά ότι ο σουλτάνος δεν στηριζόταν παρά στις δυνάμεις των υποδούλων, οι οποίοι, εάν αφυπνίζονταν, μπορούσαν να διαλύσουν εύκολα το Τουρκικό Κράτος.

Σύμφωνα με μια τρίτη παράδοση, ο Ρήγας ως έπαρχος στην Κραγιόβα, γνώρισε τότε και τον Πασβάνογλου, τον μετέπειτα αποστάτη πασά του Βιδινίου, στον οποίο αργότερα θα αφιερώσει 7 ως 8 στίχους μέσα στον περίφημο "Θούριό" του. Οι σχέσεις όμως του Έλληνα εθνεγέρτη με τον Τούρκο πασά καλύπτονται ακόμη από σκοτάδι. Πάντως πρέπει να αποκλείσουμε πέρα ως πέρα την άποψη ότι ο Ρήγας "κατήχησε" την εποχή εκείνη τον Πασβάνογλου στα επαναστατικά του σχέδια. Περισσότερο πειστική φαίνεται μια παραλλαγή της παράδοσης, που λέει ότι αργότερα ο Ρήγας Βελεστινλής βοήθησε τον Πασβάνογλου να φύγει κρυφά από την Κραγιόβα και έτσι τον έσωσε από τον βέβαιο θάνατο, που του είχε προετοιμάσει ο ηγεμόνας Νικόλαος Μαυρογένης.³

Τέσσερις μήνες προτού αποκεφαλιστεί ο Μαυρογένης και συγκεκριμένα τον Μάιο του 1790 βρίσκουμε τον Ρήγα να υπηρετεί ως "γραμματικός" του βαρόνου von Langenfeld ⁴, τον οποίο και θα συνοδεύσει τον επόμενο μήνα Ιούνιο στη Βιέννη. Πρόκειται για το πρώτο ταξίδι του εθνεγέρτη στην αυστριακή πρωτεύουσα, που κράτησε μόνο μισό χρόνο, από τον Ιούνιο του 1790 ως τον Ιανουάριο του 1791. Το ολιγόμηνο όμως αυτό διάστημα είναι γεμάτο από καινούργιες εξορμήσεις και ακαταπόνητη δραστηριότητα.

Μακριά από τις αναστατώσεις της Μολδοβλαχίας, ο Ελληνισμός της Αυστρίας δρα και αναπτύσσεται κάτω από τη "φιλόανθρωπη" προστασία μιας πανίσχυρης αυτοκρατορίας, η οποία ιδιαίτερα την εποχή αυτή είχε κάθε λόγο να δείχνει την εύνοιά της προς τους υπόδουλους λαούς της Χερσονήσου του Αίμου. Αν στη Μολδοβλαχία, στις ημιαντόνομες αλλά ουσιαστικά τουρκοκρατούμενες αυτές ηγεμονίες του Δούναβη, δεν έβρισκε παρά μόνο έναν στενό κύκλο αρχαιολατρών λογίων και λίγων εκλεκτών "φιλογενών", για να εμπιστευτεί τις σκέψεις του και να συζητεί τις πατριωτικές του ανησυχίες, εδώ τώρα στην πρωτεύουσα του τουρκομάχου αυτοκράτορα της Αυστρίας, όλο το πλήθος των ομογενών πανηγυρίζει την εξόρμηση των "κραταιοτάτων" χριστιανικών αυτοκρατοριών κατά της Τουρκίας, παρακολουθεί την εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων και ζει με την αγωνία της μεγάλης προσδοκίας, της επανάστασης δηλαδή του Γένους.

Κατά την πρώτη του επίσκεψη στη Βιέννη, ο Ρήγας Βελεστινλής τύπωσε δύο βιβλία, το "Φυσικής Απάνθισμα"⁵ και το "Σχολείον των ντελικάτων εραστών"⁶ και ανήγγειλε τη δημοσίευση ενός τρίτου, το " Πνεύμα των Νόμων" του Μοντεσκιέ.⁷ Μέσα στα βιβλία αυτά ο ερευνητής μπορεί να επισημάνει τις πρώτες εθνοδιαφοτιστικές προσπάθειες του Έλληνα επαναστάτη.

Στις αρχές του 1791 ο Ρήγας επέστρεψε στη Βλαχία, όπου και

παρέμεινε ως τα 1796. Λέγεται ότι την περίοδο αυτή (1791-1796) ο Ρήγας Βελεστινλής διατέλεσε "γραμματικός" στην Αυλή του ηγεμόνα Μιχαήλ Σούτσου και διερμηνέας στο Γαλλικό Προξενείο του Βουκουρεστίου. Και για τα δύο αυτά ζητήματα όμως οι πηγές δεν μας παρέχουν επαρκείς πληροφορίες.8

Ο Έλληνας επαναστάτης θα εγκαταλείψει οριστικά τη Μολδοβλαχία τον Αύγουστο του 1796 και θα μεταβεί για δεύτερη φορά στη Βιέννη, όπου θα παραμείνει ως των Δεκέμβριου του 1797. Η δράση του Ρήγα Βελεστινλή κατά το χρονικό αυτό διάστημα, που καλύπτει μόλις 15 ως 16 μήνες, είναι τόσο έντονη, τόσο πολύπλευρη και τόσο εκτεταμένη, ώστε μας καταπλήσσει πραγματικά, όπως κατέπληξε και τους συγχρόνους του, και μας αποκαλύπτει όλο το πνευματικό και ηθικό του ανάστημα, τον ακάματο πατριωτικό του ζήλο, τα επαναστατικά του σχέδια και την ηγετική φυσιογνωμία του αγνού Οραματιστή και φλογερού Εθνεγέρτη.

Όπως ανέφερα ήδη στην αρχή του άρθρου μου, το επαναστατικό πρόγραμμα του Ρήγα, εκτός από τους Έλληνες, αγκάλιαζε και τους άλλους βαλκανικούς λαούς. Τούτο φαίνεται καθαρά από το συγγραφικό του έργο και πρώτα-πρώτα από τους χάρτες του. Δεν θα επεκταθώ στο σπουδαίο αυτό θέμα. Θα αναφέρω μόνο ενδεικτικά ότι η Μεγάλη Χάρτα του Εθνεγέρτη άρχιζε ακριβώς από τις περιοχές της Βαλκανικής και απλωνόταν στις περιοχές αυτές. Συγκεκριμένα, άρχιζε από τα Καρπάθια και τον Δούναβη και έφθανε ως την Κρήτη, απλωνόταν δε από την Αδριατική και το Ιόνιο ως τον Εύξεινο Πόντο και τη Βιθυνία της Μικράς Ασίας.

Σύμφωνα με μια μαρτυρία, το Σεπτέμβριο του 1796 ήταν ήδη έτοιμος ο "Θούριος", η επαναστατική αυτή προκήρυξη, στην οποία ο Ρήγας απευθύνεται προς όλους τους Χριστιανούς της Χερσονήσου του Αίμου και καλεί τους Βούλγαρους και τους Αρβανίτες, τους Σέρβους και τους Έλληνες 2 στον από ξηρά και θάλασσα αγώνα για την ελευθερία. Κατόπιν παρακινεί τους Σουλιώτες και τους Μανιάτες, του "Μαυροβουνιού τα καπλάνια (τίγρεις), τους σταυραετούς του Ολύμπου και των Αγράφων τα ξεφτέρια", τους Μακεδόνες και τους Χριστιανούς του Σάβα και του Δούναβη – τους Σέρβους δηλαδή της Σουμάντιγια και τους Μολδοβλάχους – να ξεσηκωθούν εναντίον του τυράννου και έτσι να ανάψει μια φλόγα σ' όλη την Τουρκία "που θα τρέξει από τη Μπόσνα (Βοσνία) και ως την Αραπιά".10

Αλλά και προς τον αντάρτη πασά του Βιδινίου, τον Πασβάνογλου, απευθύνεται ο επαναστάτης Ρήγας και τον καλεί να συνεχίσει τους αγώνες του, να επεκταθεί σ' όλη τη Βόρεια Βαλκανική, εκτοπίζοντας όλες τις σουλτανικές δυνάμεις από τον Αίμο και τα παραδουνάβια φρούρια, όπως ήταν η Σιλίστρα, η Μπραϊλα, το Σμαήλι, το Κιλί, το Μπενδέρι και το Χοτίν.11

Ο Ρήγας Βελεστινλής οραματίζεται την επανάσταση των ραγιάδων και τη δημιουργία μιας Δημοκρατίας, της "Ελληνικής Δημοκρατίας", όπως αναφέρει, στην οποία δεν θα είχε καθόλου θέση "η αυταρχία των τυράννων". Την κυριαρχία του νέου

κράτους θα είχαν όλοι οι κάτοικοί του, " χωρίς εξαιρέσιν θρησκείας και διαλέκτου, Έλληνες, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένηδες, Τούρκοι και κάθε άλλο είδος γενεάς"(βλ. άρθρο 7).

Το δίκτυο των οπαδών του Ρήγα είναι ευρύτατο αρχίζει από τη Βιέννη και αγκαλιάζει όλη την περιοχή της Χερσονήσου του Αίμου.

Νεαροί σπουδαστές και ανήσυχοι λόγιοι, έμποροι και φιλογενείς νοικοκυραίοι, σπεύδουν να βοηθήσουν το πατριωτικό έργο του έλληνα επαναστάτη. Οι νεαροί σπουδαστές της αυστριακής πρωτεύουσας, ο Κοζανίτης Γεώργιος Σακελλάριος, ο Γιαννιώτης Δημήτριος Νικολίδης, ο Καστοριανός Ιωάννης Εμμανουήλ, ο γιατρός Πολύζος ή Πολυζώης, ο Κύπριος λόγιος Ιωάννης Καρατζάς, ο Χιώτης Αντώνιος Κορωνιός, λόγιος έμπορος της Τεργέστης, καθώς και πολλοί άλλοι, συνεργάζονται στη συγγραφική και εκδοτική προσπάθεια του Ρήγα Βελεστινλή.¹² Οι Σιατιστινοί δημοσιογράφοι και τυπογράφοι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου, οι οποίοι, εκτός από το ελληνικό έντυπο "Εφημερίς", τύπωναν και τις λεγόμενες "Srpske Novine"¹³ (= Σερβικές Εφημερίδες), αναλαμβάνουν την έκδοση και των πιο τολμηρών εντύπων, ενώ οι πλούσιοι έμποροι της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, ο Θεσσαλός Στέργιος Χατζηκώνστας, οι Σιατιστινοί αδελφοί Θεοχάρης και Γεώργιος Τουρούντζας ¹⁴, ο Καστοριανός Γεώργιος Θεοχάρης. Ο Σιατιστινός Κωνσταντίνος Δούκας και πάνω απ' όλους ο Χιώτης Ευστράτιος Αργέντης, χρηματοδοτούν την προσπάθεια του Ρήγα Βελεστινλή και υποστηρίζουν το έργο του.

Και μαζί με όλους αυτούς ο φλογερός Σέρβος οπαδός του, ο Φίλιππος Πέτροβιτς, άριστος γνώστης της ελληνικής γλώσσας και της ελληνικής ιστορίας. "Είμεθα, λέγει σε ένα υπόμνημά του προς το Γαλλικό Διευθυντήριο, "οι απόγονοι εκείνων των θνητών, οι οποίοι το πάλαι ήσαν οι πρώτοι εις τα έργα του πνεύματος Είμεθα Έλληνες ! μαραινόμεθα, καθώς γνωρίζετε, από μακρού χρόνου υπό τον ζυγόν της δουλείας, μεταξύ βαρβάρων"¹⁵

Την έκρηξη όμως του επαναστατικού κινήματος του Ρήγα την πρόλαβε η προδοσία. Ο Έλληνας επαναστάτης, όπως είναι γνωστό, συλλαμβάνεται στις 19 Δεκεμβρίου του 1797 στην Τεργέστη, μεταφέρεται στη Βιέννη και εκεί έπειτα από εξονυχιστικές ανακρίσεις, αποφασίζεται να παραδοθεί αυτός μαζί με τους εφτά συντρόφους του, που έφερναν την τουρκική υπηκοότητα, στην Υψηλή Πύλη. Φαίνεται ότι η μοίρα είχε ορίσει το επαναστατικό κήρυγμα του Ρήγα να αρχίσει στα Βαλκάνια, στη Βλαχία, όπως είδαμε, και να τελειώσει πάλι σε βαλκανική περιοχή, στο Βελιγράδι.

Στην ουσία η Αυστρία βρήκε την ευκαιρία να "εμπορευθεί" το ζήτημα με την Τουρκία, από την οποία ζήτησε, σαν αντάλλαγμα, την παράδοση ορισμένων πολιτικών φυγάδων, Πολωνών πατριωτών, που είχαν καταφύγει στο έδαφός της.

Την απάνθρωπη αυτή πράξη των Αυστριακών καυτηριάζει ο Σέρβος νομπελίστας Ήβο ΄ντριτς σε ένα δοκίμιό του που επιγράφεται "Η παράδοση του Ρήγα Βελεστινλή".¹⁶ Και λυπούμαι ειλικρινά που λόγω χώρου δεν μπορώ να καταθέσω ολόκληρο το συγκλονιστικό δοκίμιο του Σέρβου νομπελίστα. Σημειώνω σε μετάφραση μόνο τα τελευταία λόγια που είπε ο Ρήγας Βελεστινλής προς τον Αυστριακό υπολοχαγό μετά την παράδοση "Κύριε υπολοχαγέ! Είστε ο τελευταίος άνθρωπος από τον πολιτισμένο κόσμο της Ευρώπης, που βλέπουν για λίγες ακόμη στιγμές τα μάτια μας. Εσείς βέβαια δεν φταίτε, σας διέταξαν και μας φέρατε εδώ. Μπορείτε, ωστόσο, να μεταφέρετε και το μήνυμά μας στον δικό σας "πολιτισμένο" κόσμο. Ντροπή του για τον άτιμο τρόπο που μας φέρθηκε! Ναι! Δεν μας δίκασε, μας παζάρεψε ...".

Τον φλογερό αγωνιστή της βαλκανικής Ελευθερίας τίμησαν και οι νεότεροι λαοί της Χερσονήσου μας. Έτσι από πολύ νωρίς έργο με θέμα τη ζωή και τον θάνατο του Εθνεγέρτη ανεβάστηκε στο Θέατρο της Σόφιας.. Βούλγαροι δε φιλόλογοι μετέφρασαν ολόκληρο το "Θούριο", σχολιάζοντας ιδιαίτερα τα χωρία του που καλούσαν τους βαλκάνιους ραγιάδες να ξεσηκωθούν εναντίον του Τούρκου τυράννου. Η περιοχή των ρουμανικών πριγκιπάτων κρατάει ζηλότυπα και διασώζει τα επαναστατικά έργα του Ρήγα, η σερβική δε ιστοριογραφία, λογοτεχνία και ποίηση ασχολήθηκε και συνεχίζει να ασχολείται διεξοδικά με τον "Μαντατοφόρο της Ελευθερίας", όπως εύστοχα τον ονόμασε ο διακεκριμένος Σέρβος ποιητής Βοϊσλάβ Ίλιτς.¹⁷

Ο τραγικός θάνατος του Ρήγα και των εφτά Ελλήνων πατριωτών έλαβε χώρα στην " Nebojsina Kula" (= Ατρόμητο Πύργο) του Βελιγραδίου ακριβώς στις 13 Ιουνίου (παλαιό ημερολόγιο), 24 Ιουνίου του 1798 (με το "νέο"), γεγονός που έλυσε οριστικά ο Σέρβος Ακαδημαϊκός Ντούσαν Πάντελιτς στη μονογραφία του με τον τίτλο "Η εκτέλεση του Ρήγα"¹⁸. " Και μόνος στα χαλάσματα", επιλέγει ο ποιητής Ίλιτς "στέκει ο παλιός ο πύργος και καρτερεί μian ένωση στα σκόρπια τα Μπαλκάνια".¹⁹

Σημειώσεις

1. Λεπτομέρειες βλ. Λ.Ι. Βρανούσης, Ρήγας Βελεστινλής, 1757-1798 εκδ. β. Αθήναι 1963
2. Βλ. Βρανούσης, ό.π., 6-12-22
3. Πρβλ. και απόψεις του Λεάνδρου Βρανούση (βλ. Βρανούσης, Ρήγας Βελεστινλής, σ.24).
4. Ο βαρόνος αυτός δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένας τοπικός άρχοντας της Ουγγαροβλαχίας, βογιάρος ή αξιωματούχος, ελληνικής καταγωγής πιθανότατα, ο "Μέγας Σερδάρης" Χριστόδουλος Κιρλιάνος. Είχε προσφέρει, φαίνεται, τόσο σπουδαίες υπηρεσίες στα αυστριακά στρατεύματα που είχαν καταλάβει το ρουμανικό πριγκιπάτο της Βλαχίας, ώστε ο αυτοκράτορας της Αυστρίας του απένειμε τον τίτλο του βαρόνου von Langenfeld.
5. Για το έργο αυτό του Ρήγα υπάρχει ειδική εμπεριστατωμένη μελέτη, συγκεκριμένα Δημητριος Καραμπελόπουλος, "Ρήγα Βελεστινλή Φυσικής απάνθισμα" και Γαλλική "Encyclopedie". Ταύτιση, για πρώτη φορά ενός προτύπου, Υπέρεια 2, Πρακτικά Β Συνεδρίου (Φεραί, Βελεστίνο, Ρήγας), Μέρος Β, Αθήνα 1994, σσ.585-598.
6. Για το έργο αυτό του Έλληνα εθνεγέρτη και τα προβλήματά του, βλ. λεπτομέρειες : Π.Σ. Πίστας, Το νεανικό έργο ενός Εθνομάρτυρα. Το " Σχολείον των ντελικάτων εραστών" του Ρήγα και τα προβλήματά του,

Θεσσαλονίκη 1971.

7. Τα προδρομικά αυτό έργο του Γαλλικού Διαφωτισμού ο Ρήγας το θεώρησε πρόσφορο για τον εθνοδιαφωτιστικό του αγώνα γι' αυτό απεφάσισε να το μεταφράσει στα Ελληνικά, την απόφασή του δε αυτή την ανήγγειλε στο βιβλίο του "Φυσικής απάνθισμα" (Βιέννη 1790, σ.176) με τις εξής λέξεις : "Αν κανένας φιλογενής αγαπά να κοπιήσει μεταφράζοντας προς όφελος του Γένους κανένα βιβλίο, ας μην επιχειρηθεί το *Espirit des par monsieur Montesquieu*, επειδή και είναι μισομεταφρασμένο υπ' εμού και τελειώνοντας έχει να τυπωθή".

8. Βρανούσης, Ρήγας Βελεστινλής, σ.σ. 43-44.

9. Βούλγαροι κι' Αρβανίτες, Σέρβοι και Ρωμιοί (στίχος 45). Άλλες παραλλαγές, αντί Σέρβοι και Ρωμιοί, έχουν Αρμένιοι και Ρωμιοί

10. Βλ. στίχους 63-70.

11. Τι στέκεις, Πασβαντόγλου, τόσον εκστατικός ;
Τινάξου στο Μπαλκάνι (Αίμο), φώλιασε σαν αϊτός.

Τους μπούφους και κοράκους καθόλου μη ψηφάς

Με τον ραγιά ενώσου, αν θέλεις να νικάς.

Σιλίστρα και Μπραΐλα Σμαήλι και Κιλί,

Μπενδέρι και Χοτίνι εσένα προσκαλεί.(Βλ. στίχους 87-92).

12. Βρανούσης, Ρήγας Βελεστινλής, σ.87.

13. Βλ. σχετικά : Γεώργιος Λάιος, Η Σιάτιστα και εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση (17ος -19ος αι.), Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 92-93

14. Ιωάννης Α.Παπαδριανός, "Οι οπαδοί του Ρήγα Βελεστινλή στο Σεμλίνο", Υπέρεια 2, Πρακτικά του Β'Συνεδρίου (Φεραί, Βελεστίνο, Ρήγας), Μέρος Β, Αθήνα 1994,σσ.657-659.

15. Βρανούσης, Ρήγας Βελεστινλής, σ.96.

16. Και που δημοσιεύτηκε το έτος 1948 στο περιοδικό "Κηjizevne Novine", τεύχος 23, σ.3.

17. Ιωάννης Α. Παπαδριανός, "Ο εθνομάρτυρας Ρήγας Βελεστινλής και οι Σέρβοι", Ρήγας Φεραίος – Κισσός Πηλίου, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήναι 1996,σσ.109κε.

18. Dusan Pantelic, " Rogibija Rige iz Fere" (Ο χαμός του Ρήγα Φεραίου), Bratstvo 25 (1931), 130-174.

19. Ιωάννης Α.Παπαδριανός, Ηελληνική Παλιγγενεσία του 1821 και η βαλκανική της διάσταση, Κομοτηνή 1996, σ.54.

Page design: kNet Ltd.

Πλ.υπ. Γιολδάση 7, Κοζάνη 50100, τηλ. (0461) 29210 email: knet@compulink.gr

ATTENTION! You might need Greek ELOT 928 fonts to view these pages.

If you don't have any, you can download it from [here](#)